

Список використаних джерел:

1. Biztinger R.A. Assessing the Conventional Balance in Europe, 1945–1975 / R.A. Biztinger. – Santa Monica: RAND Corporation, 1989. – URL : <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2007/N2859.pdf>.
2. CVCE.EU: Press Conference Held by General de Gaulle (14 January 1963). – URL : https://www.cvce.eu/en/obj/press_conference_held_by_general_de_gaulle_14_january_1963-en-5b5d0d35-4266-49bc-b770-b24826858e1f.html.
3. Dockrill S. Eisenhower's New-Look National Security Policy, 1953–1961 / S. Dockrill. – N. Y. : Springer, 1996. – 400 p.
4. Ellison J. The United States, Britain and the Transatlantic Crisis: Rising to the Gaullist Challenge, 1963–68 / J. Ellison. – N. Y. : Palgrave Macmillan, 2007. – 263 p.
5. Freedman L. The Evolution of Nuclear Strategy / L. Freedman. – L. : Palgrave Macmillan UK, 1989. – 522 p.
6. Horowitz D. The Free World Colossus: a Critique of American Foreign Policy in the Cold War / D. Horowitz. – N. Y. : Hill and Wang, 1971. – 465 p.
7. Leffler M. (ed.) The Cambridge history of Cold War. Volume 1: Origins / M. Leffler, ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 664 p.
8. Miller D. The Cold War. A Military History / D. Miller. – N. Y. : St Martin's Press, 1998. – 476 p.
9. NATO: The North Atlantic Council met in Ministerial Session in Paris on 15th, 16th and 17th December, 1964. Final Communiqué. – URL : <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c641215a.htm>.
10. NATO – Declassified: Why Belgium? – URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_147162.htm?selectedLocale=en.
11. Pedlow G.W. The Evolution of NATO strategy, 1949–1969 / G.W. Pedlow // NATO strategy documents 1949–1969 / ed. by G.W. Pedlow. – Brussels, 1997. – URL : www.nato.int/archives/strategy.htm.
12. Shelling T.C. The Strategy of Conflict / T.C. Shelling. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1981. – 309 p.

References

1. BIZTINGER, R.A. (1989) *Assessing the Conventional Balance in Europe, 1945–1975* [Online]. Available from: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2007/N2859.pdf>.
2. ANON (1963) CVCE.EU: *Press Conference Held by General de Gaulle (14 January 1963)* [Online]. Available from: https://www.cvce.eu/en/obj/press_conference_held_by_general_de_gaulle_14_january_1963-en-5b5d0d35-4266-49bc-b770-b24826858e1f.html.
3. DOCKRILL, S. (1996) *Eisenhower's New-Look National Security Policy, 1953–1961*. New York: Springer.
4. ELLISON, J. (2007) *The United States, Britain and the Transatlantic Crisis: Rising to the Gaullist Challenge, 1963–68*. New York : Palgrave Macmillan.
5. FREEDMAN, L. (1989) *The Evolution of Nuclear Strategy*. London: Palgrave Macmillan UK.
6. HOROWITZ, D. (1971) *The Free World Colossus: a Critique of American Foreign Policy in the Cold War*. New York: Hill and Wang.
7. LEFFLER, M. (ed.) (2010) *The Cambridge history of Cold War. Volume 1: Origins*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. MILLER, D. (1998) *The Cold War. A Military History*. New York : St Martin's Press.
9. ANON (1964) NATO: *The North Atlantic Council met in Ministerial Session in Paris on 15th, 16th and 17th December, 1964. Final Communiqué* [Online]. Available from: <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c641215a.htm>.
10. ANON (N.d.) NATO – *Declassified: Why Belgium?* [Online]. Available from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_147162.htm?selectedLocale=en.
11. PEDLOW, G.W. (1997) *The Evolution of NATO strategy, 1949–1969* [Online]. In: G.W. Pedlow, ed. *NATO strategy documents 1949–1969*. Brussels: [s.n.] Available from: www.nato.int/archives/strategy.htm.
12. SHELLING, T.C. (1981) *The Strategy of Conflict*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Надійшла до редколегії 20.07.18

V. Masnyi, Ph. D. student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE DEVELOPMENT OF DOCTRINAL AND CONCEPTUAL BASES OF US MILITARY COOPERATION WITH EUROPEAN ALLIES IN THE LATE 1950's – SECOND HALF OF THE 1960's

The article deals with the problems of the development of the doctrinal and conceptual bases of military cooperation between the United States of America and European allies during the late 1950's – second half of the 1960's. Particular attention is paid to the reasons and peculiarities of replacing the strategic concept of "massive retaliation" with the strategy of "flexible response" as a basic principle of the US and its military-political partners' implementation of the "containment" doctrine in Europe in the early 1960's. The technological and military changes in the balance of the global confrontation of the Western powers with the USSR and its satellites on the European continent are analyzed, consequences of this change for international relations at the global and European levels are enlighten. The strategic and conceptual reasons for increasing the controversy of the political course of Gaullist France with the strategic plans of the NATO bloc, as well as the role and place of the plan for the creation of "Multilateral Nuclear Forces" in forming of these contradictions, are discussed. The strategic and doctrinal-conceptual implications of France's withdrawal from NATO military structures in 1966 for the United States military-political partnership with the European powers are described.

Key words: USA, Europe, NATO, military, cooperation, doctrine.

УДК 94 (477) (092) "1892/1979" Ганцов Всеволод
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.138.11>

Л. Могильний, д-р іст. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ ВСЕВОЛОДА ГАНЦОВА

Наприкінці XIX – початку XX ст. у середовищі української інтелігенції сформувалася думка про особистий внесок кожного для розвитку свого народу у сфері науки і культури. Одним із тих, хто відгукнувся на подібний неофіційний заклик, став Всеволод Михайлович Ганцов. До 1918 р. він працював у Петербурзькому університеті, потім, переїхавши у лютому 1919 р. до Києва, увійшов до складу Української академії наук та вступив до складу Української партії соціалістично-федералістів на чолі із С. Єфремовим, підтримував Українську Народну Республіку у боротьбі проти більшовиків і білогвардійців. У дослідженні проаналізовано еволюцію поглядів В. Ганцова впродовж революційних подій і боротьби за незалежність України 1917–1920-х рр. Встановлено його автономістські переконання, які він сприйняв внаслідок роботи із представниками української громади Петербурга та активної участі в українському громадському житті. Поступово, як і більшість учасників українського національного руху, В. Ганцов прийшов до думки про необхідність створення самостійної української держави, яка могла б остаточно розв'язати національні, соціальні, економічні та науково-освітні проблеми українського народу. Одним зі шляхів такого самоствердження була його наукова робота у сфері мовознавства. Надзвичайно цікавою сторінкою життя В. Ганцова стала його участь впродовж 1920–1924 рр. у підпільній антибільшовицькій організації – Братстві української державності (БУД), метою якої було відновлення УНР. Встановлено, що учасники БУД намагалися стати координаційним центром повстанського руху на території Київщини й інших регіонів України, засуджували більшовицьку політику воєнного комунізму, з недовірою й обережністю ставилися до НЕПу і політики українізації. В українській і зарубіжній історіографії тема статті донині практично не розглядалася, тому питання суспільно-політичних поглядів В. Ганцова є надзвичайно актуальним, зважаючи на те, що персоналії так званого "другого плану в українському русі" не отримали належного висвітлення в науковій літературі.

Ключові слова: Ганцов Всеволод, Українська Центральна Рада, Єфремов Сергій, Братство української державності, мовознавство.

Упродовж останніх десятиліть в українській історичній науці відбулися великі зрушення. Закриті і цензуро-

вані в радянські часи сторінки української історії врешті-решт отримали можливість для повноцінних досліджень

й об'єктивних суджень. За цей період дослідникам вдалося створити не лише монументальну картину історії українського національного руху, але й підготувати велику кількість робіт з української біографістики різноманітного спрямування – загальні праці, галузеві, історіографічні тощо. Однак дослідження так званих діячів "другого плану" залишаються нині одним із перспективних напрямів історичної науки. Серед таких персоналій потрібно згадати видатного мовознавця – В. Ганцова. Його політичні погляди, громадська робота досі невідомі для широкого загалу. У загальних працях нічого не зазначено про В. Ганцова як політика, громадського діяча чи учасника культурно-освітніх організацій. З огляду на це наше дослідження є надзвичайно актуальним, зважаючи ще й на невелику кількість праць, у яких по крихтах можна знайти інформацію про суспільно-політичну діяльність В. Ганцова.

Серед дослідників, які спробували закласти підвалини для часткового розуміння суспільно-політичних позицій В. Ганцова, варто назвати М. Железняка [5], В. Ткаченка [8] і Ю. Шереха [10]. Основна інформація про переконання В. Ганцова розміщена в матеріалах ГДА СБУ, зокрема томах 67–69 справи "Спілки визволення України" [1, 2, 3].

Завдання статті полягає у висвітленні суспільно-політичної позиції В. Ганцова й еволюції його переконань у контексті подій першої третини ХХ ст.

В. Ганцов народився 25 листопада (7 грудня) 1892 р. у Чернігові у сім'ї службовця. Навчався в Чернігівській гімназії, колегії Павла Галагана у Києві, на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету (1906–1911) [1, арк. 5; 10, с. 14]. Наукові студії розпочав ще за студентських років під керівництвом академіка О. Шахматова. Першою пробою пера молодого дослідника стала праця "Описание говора с. Патюти Козелецкого уезда Черниговской губернии", що мала виразний краєзнавчий характер. Після закінчення Петербурзького університету в 1916 р. був залишений професорським стипендіатом при кафедрі російської мови і словесності [1, арк. 308; 5; 6]. В. Ганцов вважав, що його світогляд і національна свідомість формувались "на ґрунті національної романтики" [1, арк. 291], "в атмосфері національного гніту і переслідування українства", в "темну добу реакції" [1, арк. 275]. "Я ненавидів російський царизм" і "моїм ідеалом була тільки незалежна Україна, цілком відокремлена від Росії", "імперіалістична війна і погром учинений українству з самого початку її, тільки зміцнили мої настрої", "марив про розбиття Росії і перемогу Німеччини", "в революції вбачав ... сприятливий момент для здійснення ідеалу незалежної України" [1, арк. 275, 292].

"Початки моєї політичної діяльності припадають на часи студентства": з 1912 р. В. Ганцов стає "членом студентського гуртка українознавства при Петербурзькому університеті, що поряд свого офіційно-наукового, науково-популяризаційного і самоосвітнього завдання, мав на меті ширити українську національну ідею, головним чином, серед студентства й інтелігенції" [1, арк. 9]. Через студентський гурток належав також і до Українського клубу "Громада" в Петербурзі, створеного у 1905 р. [1, арк. 77]. У 1915 р. гурток делегував В. Ганцова "до міжстудентської нелегальної "Просвіти", що так само мала на меті ширити українську національну свідомість не тільки серед інтелігенції, а й серед селянства та робітництва, шляхом організації невеликих бібліотечок та гуртування коло них свідоміших елементів" [1, арк. 9]. Культурний бік українського національного відродження В. Ганцова цікавив і захоплював найбільше" [1, арк. 9]. У 1917 р. приєднався до лав Пе-

тербурзької громади українофілів, які активно займалися культурно-просвітницькою роботою [1, арк. 215]. Як і для більшості національно свідомих українців того часу, "момент національний" для нього мав "більшу вагу, ніж момент соціальний" [1, арк. 275].

Отже, перший етап формування переконань В. Ганцова відзначений його участю в науковій і культурницькій діяльності під впливом ліберального українського оточення Петербурзької громади. Закладаються перші політичні пріоритети і цілі щодо майбутньої державності України. Незважаючи на значний вплив автономістів, перебував під враженням ідей М. Міхновського.

За його спогадами, "ніколи не був активним політичним діячем", не цікавився програмами "різних партій" і партійною боротьбою [1, арк. 275], "активної участі" в Лютневій та Жовтневій революціях не брав [1, арк. 9], оскільки "імпульси до політичної діяльності ніколи не були в мені сильні і завжди блідли порівняно з перспективою працювати на полі культурного будівництва" [1, арк. 10]. "Ціле літо 1917 р. віддане було культурній праці на учительських курсах для українізації, так само і літо 1918 р." (викладав українську мову) [1, арк. 9]. На пропозицію П. Зайцева, В. Ганцова запросили до участі у Правописній комісії, організованій при Міністерстві освіти під головуванням І. Огієнка [1, арк. 83].

У березні 1917 р. "записався" до Української радикально-демократичної партії (УРДП), згодом Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) [1, арк. 275; 10, с. 14], "але і в ній моя участь була цілком пасивна: ніяких доручень не мав і не виконував" [1, арк. 9, 276]. Пояснював свій учинок тим, що "зробив це чи не найбільше тому, що до цієї партії вписалися мало не всі мої старші товариші з Петербурзької громади (колишні члени гуртка українознавства при Петербурзькому університеті) – Г. Голоскевич, П. Зайцев, К. Широцький, М. Кушнір [1, арк. 275–276]. Упродовж травня 1917 – грудня 1918 р. проживав на Чернігівщині в м. Козелець. У травні 1917 р. вступив до Української громади м. Козельця і був обраний до її президії, брав участь у перевиборах земської управи, викладав українську мову і літературу на літніх учительських курсах, разом із С. Косенком і групою місцевих учителів організував повітову учительську спілку [1, арк. 264–265]. 1 квітня 1918 р. призначений на посаду Козелецького повітового комісара Народної освіти (за наказом І. Стешенка на клопотання повітового земства й за особистою згодою В. Ганцова). На цій посаді пропрацював до гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. [1, арк. 9]. Як представник Козелецької учительської спілки, брав участь у Всеукраїнському учительському з'їзді весною 1918 р. [1, арк. 265]. За інформацією Ю. Шереха, В. Ганцов був учасником організації Козелецького українського літературно-артистичного товариства ім. Заньковецької [10, с. 14].

Спілкуючись зі своїми колегами, діяч висловлював думку про те, що "українські уряди не стояли на ґрунті реальної політики", як доказ наводив національно-персональну автономію, що проголосила Українська Центральна Рада. За його словами, "Міністерство польських і російських національних справ були в самому складі уряду ворожими державі організаціями, що організаційно боролися проти уряду", вважав, що під час розбудови держави не може зрозуміти потреби існування подібних міністерств і навіть обґрунтовував "потребу репресій проти вороже настроєних національних меншостей" [1, арк. 51]. За приклад наводив політику більшовиків, яких називав "реальними політиками", зазначав, що "нам треба засвоїти їхню тактику, коли йтиметься про боротьбу проти ворожих українст-

ву елементів: найбільше запеклих ворогів просто знищити, а активних повисилати за межі України" [1, арк. 51]. Слова В. Ганцова критично сприймалися його колегами – С. Єфремовим і П. Зайцевим [1, арк. 277].

У жовтні 1918 р. В. Ганцову "призначено підвищену професорську стипендію" і відряджено до Київського університету св. Володимира [1, арк. 308] на кафедру української мови [10, с. 14]. До Києва В. Ганцов остаточно переїхав лише на початку 1919 р., зважаючи на те, що "зслаб на шкарлатину і впродовж двох місяців був ізольований від життя" і тому в цей час у суспільно-політичному житті "участі ... ніякої не брав" [1, арк. 9–10].

Із 21 лютого 1919 р. працював в Українській академії наук і впродовж 1920–1929 рр. керував Комісією для складання словника живої української мови, до якої входили також Г. Голоскевич, О. Андрієвська, П. Стебницький, А. Кримський, М. Грінченко, С. Єфремов [7, с. 501]. Як згадував В. Ганцов, він був запрошений до наукового співробітництва в УАН, і ця "подія надала моєму життю винятково наукового інтересу", "праці в Академії я не кидав навіть під час голодних років, віддаючи їй майже весь свій час і всі свої сили". Після від'їзду А. Ніковського за кордон, 26 травня 1920 р. очолив Комісію для складання словника живої української мови [1, арк. 10]. Ю. Шерех, аналізуючи причини призначення В. Ганцова, зазначав, що "позначилося тут, очевидно, не тільки те, що він був дуже енергійний, а і те, що він був єдиним у комісії, хто мав досконалу закінчену освіту та кваліфікацію із слов'янської філології та систематично працював на цьому полі" [10, с. 10–11]. Працюючи співробітником комісії, познайомився із С. Єфремовим, коли "був період інтенсивної організації, частих засідань, постійних спільних розмов в академічних справах" [1, арк. 24]. Із С. Єфремовим відносини "встановилися дуже добрі і близькі, хоч вони і не спиралися тоді на певні політичні відносини, радше, це були відносини з давніми і близькими друзями, якими були для С.О. старші члени комісії і в орбіту цих відносин попав і я" [1, арк. 25]. Комісія, на думку В. Ганцова, "завжди стояла у сфері ідеологічного впливу С. Єфремова, з яким кожен з нас був міцно пов'язаний дружніми особистими відносинами. Я особисто у своїй політичній ідеології завжди оглядався на С. О-ча, бачив у ньому проводиря, якому вірив і за яким ішов" [1, арк. 100]. За своєї політичної пасивності, В. Ганцов мав "виразні політичні симпатії і глибоко відчував всі переходи громадянської війни" в Україні, "віддавав свої симпатії тій політичній течії, що репрезентована була в УНР і пов'язана була з ім'ям Петлюри" [1, арк. 276].

На боротьбу за незалежність України В. Ганцов дивився "винятково як на боротьбу національну, вважаючи більшовиків за окупантів", епізоди бойових дій як "українські погроми", "не стримував голосу помсти" і говорив і про розстріли, і про погроми, і про політику репресій проти національних меншин, і про вислання з України. У своєму політичному світогляді називав себе "антирадянською людиною" [1, арк. 277].

Отже, 1917–1921 рр. складають другий етап суспільно-політичного і наукового життя В. Ганцова, який характеризується поєднанням як наукової, так і політичної складової його діяльності. Зважаючи на власні пріоритети, В. Ганцов сприймає обидва напрями своєї діяльності як взаємопов'язані. Він вважає, що побудова власної держави для українського народу відкриває нові можливості для розвитку, освіти, науки, культури. Антиукраїнську боротьбу більшовиків і денікінців сприймає досить емоційно, закликаючи рішуче відстоювати здобутки українського народу.

З початку 1920-х рр. політична ситуація в Україні змінюється – до влади остаточно приходять більшовики. В. Ганцов продовжує працювати у ВУАН, співпрацює з іншими науковими осередками Києва, з 1922 р. працює науковим співробітником Науково-дослідницької кафедри, а з червня 1924 р. – дійсним членом кафедри і керівником секції української мови КІНО [1, арк. 308], викладає у вишах (зокрема впродовж 1920–1921 – на підготовчому курсі ІНО; на весняному триместрі 1924 – в Археологічному інституті; у 1922–1926 прочитав кілька лекцій з української діалектології і методології діалектичного дослідження в "Діалектологічній секції ГУКУСа" [1, арк. 125–126]). З 1923 р. стає співробітником науково-дослідної кафедри мовознавства і приєднався до колективу видання "Російсько-українського словника" [1, арк. 10]. У 1925 р. Народний комісаріат освіти створив комісію для усталення українського правопису, до складу якої залучили і В. Ганцова [4, с. 290]. За спогадами, йому "довелося взяти дуже активну участь (підготовка праця, три пленуми комісії і конференція в Харкові, участь у редакційній колегії 1926–1927 рр.)" [1, арк. 10]. "Скільки себе знаю, впродовж останніх років я завжди був переобтяжений працею, завжди був зайнятий. Бували періоди, що спати лягав систематично о 4 або 5 год ранку. Так тяглося аж до мого командировання за кордон із 1927 р., з якого я повернувся ... до Києва (24.02.1929)" [1, арк. 10]. У березні 1926 р. С. Єфремов, згадуючи про роботу над Словником, записав, що "останній тиждень мав великі прикраси в гурті редакторів Словника", "через нетактовність й автократизм Ганцова, його дурне й уперте самолюбство та дрібничковість хотіли кинути роботу А. Ніковський та М. Грінченкова" [4, с. 359].

Із січня-лютого 1920 р. належав до підпільної української організації, що "мала назву БУД (Братство української державності)" [1, арк. 13, 50]. Пропозицію вступити до БУД зробив В. Ганцову С. Єфремов, "коротко ознайомивши з платформою цього понадпартійного об'єднання і формою організації, що мала складатися з невеличких груп по кілька душ", кожен гурток мав самостійно провадити діяльність, об'єднуючи навколо себе "споріднені ідеологічно елементи" і контактувати з керівництвом організації через свого очільника [1, арк. 25, 50]. С. Єфремов запросив В. Ганцова й О. Андрієвську до себе додому на Гоголівську, 27, де коротко розповів про БУД, яка "мала на меті покласти край партійній боротьбі між різними течіями українського громадянства, що особливо виявилось під час Директорії, та створити єдину платформу для всіх державно настроєних елементів" [1, арк. 50]. До групи В. Ганцова увійшли: Г. Голоскевич, О. Андрієвська, А. Ніковський, М. Грінченкова. У В. Ганцова "завжди було враження, що ця організація була більше в проекті і зорганізовувалася цілком, розгорнувши свою діяльність в конкретних і визначених формах не встигла, бо в дальшому після короткочасного перебування поляків у Києві, я якось нічого не чув про БУД" [1, арк. 25, 205–206], усі дивилися на неї, як на організацію, що не реалізувала своєї мети [1, арк. 51]. "Не знав і того, хто входив до складу центрального органу. Правда, тоді ж від когось із членів комісійного гуртка чув, що це був принцип організації ТУПу (Товариства українських поступовців) за царських часів"; кожен із членів гуртка знав тільки своїх "співучасників", а один із них спілкувався "із центральною організацією". "Так робилося для конспірації, щоб, на випадок провалу, викритим міг бути тільки один невеликий гурток". "Наша комісійна група, як гурток-одиниця БУДу не функціонувала, тобто не було засідань, не було програми діяльності, навіть зміст її мені був неясний" [1,

арк. 25], "ні разу не збиралися і членські вкладки" [1, арк. 50]. "Свою згоду брати участь у БУДі я дав, найбільше спираючись на свою довіру, глибоку пошану і симпатію до С. О., не почувавши з ним ідеологічних розбіжностей" [1, арк. 25].

Наприкінці літа 1920 р. до В. Ганцова звернувся В. Дурдуківський, який запитував, "чи не міг би С. О. знайти притулок" у тій квартирі, де він жив, "бо залишатися йому там, де він перед тим був – у Немішаєві (у Радченка) здається – небезпечно; там було вже зроблено трус". Серед близьких С. Єфремову людей "виникла думка, що найкраще йому буде жити нелегально" в Києві, але в "такому оточенні, де його не знають, окрім відданих йому людей". В. Ганцов погодився зробити все можливе, щоб "утворити" для С. Єфремова умови нелегального перебування в Києві [1, арк. 26]. Таким чином, учений допоміг С. Єфремову переховуватися від більшовиків під прізвиськом Ігнатієнка Олександра Савича у своїй квартирі, що розташовувалася на вул. Нестерівській, 17, кв. 24 [1, арк. 13, 25–26]. Як згадував учений, квартира Д. Ревуцького, де він жив, "дійсно була зручною для цього" [1, арк. 26]. Для С. Єфремова А. Кримський зробив відповідно до його підпільного прізвиська академічну посвідку, яку видала Канцелярія невідмінного секретаря [1, арк. 26]. Посвідку С. Єфремову було видано як співробітнику Комісії для складання словника української живої мови [1, арк. 27]. За спогадами В. Ганцова, А. Кримський не знав, де проживає С. Єфремов, і вважав, що той перебуває далеко за межами Києва та спілкуватися з ним можна лише через В. Дурдуківського, В. Ганцова й О. Андрієвську [1, арк. 27, 120]. Така ситуація тривала до квітня 1921 р., коли С. Єфремов отримав амністію за свою минулу політичну діяльність і повернувся до легального життя [1, арк. 28–29]. Регулярно В. Ганцов, на прохання С. Єфремова, переховував у ВУАН у приміщенні Комісії для складання словника української живої мови (кім. 14) "документи секретного характеру, що належали Сергію Олександровичу, серед яких, ... була його автобіографія, написана ним під час переховування взимку 1920–1921 рр.". Потім вони "переховувалися в архіві М. Грінченкової". До цих документів С. Єфремов звертався в разі потреби не тільки через В. Ганцова, а й через інших співробітників комісії – М. Грінченкову, О. Андрієвську [1, арк. 13–14, 30, 118]. Отже, В. Ганцов узяв безпосередню участь у переховуванні С. Єфремова від більшовицької влади впродовж шести місяців 1920–1921 рр. у Києві та сприяв його спілкуванню зі своїми колегами як посередник, зберіг усі нотатки вченого, який писав їх в умовах нелегального становища, серед них і відомі спогади "Про дні минулі".

Життя, проведене в таких умовах "тісної комуні" на Нестерівській вулиці, за спогадами В. Ганцова, "зблизило нас із С. О.-чем. З цього ж часу ближче познайомився ... з родиною Дурдуківських і почав бувати на Гоголівській, 27, хоч і дуже рідким гостем, у такі урочисті для родини дні, як, наприклад, іменини С.О.-ча. У комісії нашої С.О. так почував себе як серед своїх, завжди панувала там атмосфера повної відвертості та довіри" [1, арк. 29]. За спогадами В. Ганцова, він "завжди був серед осіб", до яких С. Єфремов "почував повну довіру і не ховався зі своїми поглядами" [1, арк. 41]. "Це був період, коли кожен висловлювався відверто, не ховав своїх політичних симпатій до петлюрівського табору, ждав нового перевороту, цікавився кожною звісткою, що могла відживити надію на можливість такого перевороту, на можливість створення "справжньої" української влади" [1, арк. 120]. Ніколи не ховався зі своїми антирадянськими і В. Ганцов, навіть "був на словах

далеко рішучішим політиком", ніж певно був би насправді. Як згадував учений, у Комісії "ніхто з присутніх не висловлював таких крайніх націоналістичних поглядів, як я, і мушу визнати, що вияви мого націоналізму не були вільні від певної прибраної на себе пози" [1, арк. 120]. "Разом зі своїм найближчим ідеологічним оточенням не переставав дивитися на наявний стан речей в Україні, як на тимчасовий, не переставав оглядатися на петлюрівську еміграцію" [1, арк. 278].

В. Ганцов був присутнім на засіданнях учасників БУД і брав участь "у розмовах на політичні теми". Розмови на політичні і економічні теми "бували, іноді з гострим ставленням і гострою критикою проти радянської влади", учений зізнавався, що "раз-у-раз брав у них участь". "Найближчим приводом були мабуть умови голодного існування на академічну пайку, поширені чутки про те, що "все краще йде на Москву", що "Україна економічно експлуатується" [1, арк. 29–30]. Окремі факти викликали загальне обурення проти влади, зокрема розпочате в 1922 р. переслідування С. Єфремова, "коли він стояв під загрозою адміністративного заслання на північний схід Європейської Росії, чого не сталося завдяки своєчасним заходам академії. Далі багато приводів до гострої критики давали методи переведення українізації і дефекти в ній, що здавалося, тільки на вмісно дискредитують справу" [1, арк. 30]. Убивство Петлюри приголомшило всіх і ставилося у вину більшовикам. "Останнім часом ... звичайною темою були арешти серед українців. Теми мабуть ті самі, що й усюди серед українського громадянства й висвітлено їх було однаково" [1, арк. 30].

В. Ганцов пояснював розбіжності української інтелігенції з радянською владою на початку 1920-х рр. через різне сприйняття "національно-демократичної влади" і "диктатури пролетаріату". "Через те ті українські громадські елементи, що стояли на ґрунті "єфремовщини", почували себе ідеологічно тісніше пов'язаними з табором УНР і з українською еміграцією, ніж з українською радянською ідеологією. На радянську владу дивилися як на нав'язану, окупаційну, принесену на вістрях багнетів, ворожу до українства. Через те працювали з нею, оглядаючись разом із тим на закордон, не рвучи ідеологічного зв'язку з останнім. Радянська дійсність це було щось тимчасове, що повинно було з часом минуться, поступившись місцем перед другим, ближчим – УНР. Через те і всі удари, яких зазнавала УНР, відчувалися як болючі удари по собі. Смерть Петлюри була найбільшчим ударом, за яким прийшли дні національного трауру. Ніхто не дивився на неї, як на акт особистої помсти, а вбачали тут руку радянського уряду. Процес Петлюри і виправдання Шварцбарта викликало обурення. Говорилося про підкуп, про те, що це організована помста українству з боку єврейства. На Петлюру, як на націоналістичного діяча, не всі покладали великі надії. Ще в 1919–1921 рр. говорилося багато, що він не показав себе відповідним до того становища, на яке винесено його революцією. А проте самий факт його смерті мав дуже зашкодити українству загалом, бо національній політиці радянської влади не надто було віри. На неї дивилися значною мірою як на політичну гру, що проводилася за оглядом існування національно-політичних українських сил за кордоном" [1, арк. 35–36].

У 1921 р. В. Ганцов записався "членом Софійської парафії" Української автокефальної православної церкви. Як пояснював учений, записався не тому, що мав якісь релігійні мотиви – "я людина цілком атеїстична, але з мотивів національно-політичних. Поки ще цей фактор відіграє якусь роль у народному житті, краще,

коли він буде в українських руках, а не ворожого нам національно-чорносотенного російського духовенства – такий був мій погляд. Участь моя, як члена парафії, виявлялася тільки в тому, що з часу на час, як приходив хтось зі збірчих, давав на укр[аїнську] церкву гроші, приблизно по 1 крб на місяць" [1, арк. 40–41, 127].

У 1925 р. В. Ганцов став ініціатором створення нелегального фонду допомоги політичним в'язням-українцям, дізнавшись про скрутне становище колишнього повстанського отамана П. Дерещука. За спогадами вченого, він "сидить один, далеко від родини, не маючи жодної матеріальної допомоги зі сторони. Таке становище дуже його пригнічує морально, бо всі товариші по камері, будучи киянами, мають передачі і задоволені всім потрібним" [1, арк. 40, 278]. В. Ганцов розпочав збирати кошти на в'язнів-українців, на які надавалася різноманітна допомога, зокрема забезпечення П. Дерещука "щоденним обідом і необхідними речами" [1, арк. 40]. Внески були добровільними й обмежувалися невеликим колом учасників, регулярно надавалася щомісячна допомога від 50 коп до 3 крб [1, арк. 40, 126–127]. Гроші здавали В. Ганцов, Г. Голоскевич, А. Ніковський, С. Єфремов, В. Дурдуківський та інші благодійники (майже 13 осіб), загалом накопичувалося приблизно 25–30 крб у місяць і потрібні на передачу гроші передавалися сестрам при Українській церковній раді, що брали на себе обов'язок фактичного виконання доручення. Подібна практика допомоги тривала майже два роки аж до закордонного відрядження В. Ганцова [1, арк. 40, 127].

Із 5 грудня 1927 р. до 21 лютого 1929 р. учений перебував у закордонному відрядженні, стажувався в університетах Берліна, Гамбурга, Парижа, де працював у сфері славістики, експериментальної фонетики та лінгвістичної географії [1, арк. 36, 239, 308], брав участь у роботі Першого міжнародного лінгвістичного конгресу, що відбувся у Гаазі у квітні 1928 р. [1, арк. 236]. Перебуваючи за кордоном, В. Ганцов здійснив кілька зустрічей зі знайомими, що емігрували до різних країн – Д. Дорошенком, Л. Чикаленком, В. Прокоповичем, О. Лотоцьким та ін. Вони "інтерв'ювали мене в цілому ряді політичних питань" [1, арк. 14]. Як згадував В. Ганцов, "сам факт приїзду" до Берліна одного з наукових співробітників ВУАН, повернувши увагу в емігрантських українських колах міста. Ученим зацікавився Д. Дорошенко, який при зустрічі розпитував про академічне життя, настроями в наукових і взагалі українських громадських колах, окремими особами. Були розмови про те, "як дивиться українське громадянство на інтервенцію" [1, арк. 31–32], обговорювали питання українізації "і про те, у якій мірі ця національна політика щира" та є органічною реалізацією принципів, покладених владою в основу вирішення національної проблеми, "а не продиктована міркуваннями зовнішньої політики", що виправдовують українізацію як тимчасовий курс у внутрішній політиці країни [1, арк. 197]. В. Ганцов відповідав, що негативно ставиться до інтервенції, оскільки на той момент розгортання українізації і великого культурного будівництва будь які подібні заходи могли б тільки зашкодити розвитку української освіти, науки і культури. На переконання В. Ганцова, відзначаючи "певні організаційні хиби в українізації", не можна запліувати очі на ті "широкі обрії", що розгортала вона перед українським культурним життям [1, арк. 32, 197, 208–209, 292]. За спогадами В. Ганцова, він, повернувшись на Батьківщину, "з якнайбільшим і якнайширшим бажанням" намагався бути "корисним і активним робітником на полі ... науки" [1, арк. 10]. Професор Берлінського університету М. Фасмер, з яким зустрічався В. Ганцов, писав,

що "він справляв враження дещо незграбною людиною і, можливо, був простого походження. Проте він був дуже розумним і тактовним, і в поводженні з людьми не помічалось в нього жодних зовнішніх хиб" [10, с. 16].

За авторитетним свідченням російського мовознавця академіка В. Виноградова, праці В. Ганцова "були для свого часу видатними дослідженнями в галузі історії та діалектології української мови і не втратили свого наукового значення нині". До них належала, зокрема, ґрунтовна студія "Діалектні межі на Чернігівщині". Учений дійшов цікавого висновку про те, що ареал поширення північноукраїнської говірки загалом збігається з територією, заселеною в давнину літописним племенем сіверян [8].

"У моїй дотеперішній ідеології момент національний мав не меншу вагу, як і момент соціальний, і мені завжди здавалося, що цьому національному моментові у програмі Радянської влади признається тільки другорядну, побічну вагу, що мене не задовольняє", "мої погляди ... виробилися та стали невіддільною частиною мого світогляду ще за часів мого студентства (1912–1916)" [1, арк. 8, 125, 275]. Поворот у національній політиці Радянської влади і період українізації у значній мірі усунув цю розбіжність, але не зовсім, і я дозволяв собі іноді досить скептично ставитися до українізації. Я гадав, що національне питання в Україні може вирішитися тільки тоді, коли влада в Україні буде національно-демократичною, тобто УНР-ського характеру" [1, арк. 8–9]. "Усі надавали перевагу національному моментові перед соціальним", "забезпечення державної самостійності України було найголовніше, питання політичного устрою мало другорядну вагу" [1, арк. 125, 205]. Учений вважав, що втрата державності була тісно пов'язаною з тим, що український народ "як нація ще дуже несвідомий, ще тільки формується" [1, арк. 53]. На його думку, "чи буде Україна монархією, чи гетьманською державою, чи радянською республікою – усяку форму можна прийняти і підтримувати, аби це була справжня незалежна Україна, що об'єднала б у собі всі частини української землі" [1, арк. 125]. Щодо продовження підпільної роботи в Україні, то В. Ганцов негативно ставився "до такої можливості, аргументуючи свій погляд тим, що всі дотеперішні спроби і повстання не мали успіху" і не для кого "не таємниця, що політичний розшук в СРСР організовано надзвичайно, людяність навпаки, цілком дезорганізована: ніхто нікому не вірить" [1, арк. 57, 197, 249].

Третій етап суспільно-політичної і наукової діяльності В. Ганцова свідчить про поступовий відхід від підпільної політичної роботи, зі збереженням попередніх суспільно-політичних переконань. Учений зосереджується на підтримці УАПЦ, благодійництві щодо заарештованих більшовицькою владою українців і науковою діяльністю, що займає левову частку його життя.

21 серпня 1929 р. В. Ганцова заарештовано за ордером № 159 за звинуваченням у належності до сфальсифікованої ДПУ "Спілки визволення України" і за підозрою в "антирадянській", "контрреволюційній" діяльності. У його помешканнях за адресою м. Чернігів, вул. Свердлова, кв. 12 [1, арк. 1, 2] й у Києві на вул. Гоголівська, 24 проведено обшуки [1, арк. 5].

Під час слідства старший уповноважений ДПУ Ушаков провів 16 допитів В. Ганцова: 29 [1, арк. 5], 30 [1, арк. 13] серпня, 2 [1, арк. 24], 4 [1, арк. 50], 11 [1, арк. 76], 18 [1, арк. 115], 19 [1, арк. 116], 26 [1, арк. 138] вересня, 12 [1, арк. 149], 21 [1, арк. 191] жовтня, 1 [1, арк. 236], 13 [1, арк. 248], 16 [1, арк. 256], 20 [1, арк. 262] листопада, 22 грудня [1, арк. 275] 1929 р., 5 січня [1, арк. 287] 1930 р.

Упродовж слідчих дій В. Ганцов окреслив основні свої світоглядні переконання щодо державності України, суспільно-політичних і культурно-освітніх подій, до яких був безпосередньо причетний і яким співчував. "Аналізуючи всю свою попередню діяльність, піддаючи її суворій, безпощадній оцінці, ставлячи її на суд перед своїм власним сумлінням, я бачу, що ... прикриваючись маскою аполітичності, фактично увесь час стояв у таборі, ворожому до радянської влади і навіть не відчував у тому внутрішньої суперечності із самим собою" [1, арк. 99]. "Я все ще марив про українську державну незалежність, дивився на радянську владу як на ворожу для українського народу" [1, арк. 99]. Для отримання необхідних зізнань слідчі у справі СБУ не зупинялися на звичайних допитах, здійснювали "психічний вплив" на ув'язнених, показували підроблені зізнання із фальшивими підписами [7, с. 436].

К. Туркало, згадуючи своє перебування у слідчому ізоляторі ДПУ, залишив своє враження про перебування в камері з В. Ганцовим: "У цій камері, у сутережах, у співжитті із проф. Ганцовим я ближче обізнався із цією чудовою, кришталевою, талановитою людиною" [9, с. 34].

Під час слідства В. Ганцов неодноразово заявляв, що "участі в антирадянській політичній організації ... ніякої не брав, про існування її не знав. Ніхто із близьких мені людей – знайомих і співробітників мені про неї не говорив і не робив спроби мене до такої організації втягнути. Пишу це в повній свідомості того, що я роблю, бо завданням собі ставлю чесно та правдиво відповісти на ті питання, що мені зроблено" [1, арк. 10–11]. Про існування організації під назвою "Спілка визволення України" "почув тільки на слідстві", "до організації СБУ" не належав [1, арк. 25, 33, 57, 131, 255, 279, 287, 289–290, 315]. Припускав, що його "приналежність" "до СБУ" відбулася винятково через спілкування із С. Єфремовим та тим, хто співчував його поглядам або вів "розмови на політичні теми" [1, арк. 57, 100, 249, 253, 291]. Визнав лише свої "контрреволюційні вчинки", наявність "контрреволюційної шовіністичної ідеології" [1, арк. 100], "засудив" своє "контрреволюційне минуле" [1, арк. 101] і "старі ідеологічні помилки" [1, арк. 116, 248] під тиском слідчих органів [1, арк. 316]. За словами Ю. Шереха, на процесі СБУ В. Ганцов поведився з гідністю й обвинувачення повністю не визнав [10, с. 16].

Так розпочалася його "гулагівська одісея". Спочатку вісім років ув'язнення (п'ять із них – на Соловках), потім – ще вісім років трудових робіт у Локчимському виправно-трудовому таборі (потім – в Усть-Вимському) Комі АРСР за постановою Особливої наради при НКВС від 18 квітня 1938 р. [1, арк. 299, 305–305 зв.]. На волю В. Ганцов вийшов тільки 20 грудня 1946 р. і переїхав до Запорізької обл., де в Обіточненському агрономічному технікумі працювала його сестра А. Сухонда і де мешкала старенька мати А. Ганцова. У пошуках роботи він незабаром переїхав до м. Александрова Владимирської обл., потім до поселення Ілі (неподалік Алмати) в Казахстані і знову до Александрова. Завдяки підтримці з боку відомих російських учених, академіків С. Обнорського і В. Виноградова, В. Ганцов нарешті одержав посаду позаштатного співробітника Інституту російської мови АН СРСР (у секторі словника мови О. Пушкіна), але 17 грудня 1949 р. знову опинився за ґратами. Навесні наступного 1950 р. він "як соціально небезпечний елемент" був висланий в адміністративному порядку до поселення Караул Красноярського краю, де й провів наступні шість років на посаді старшо-

го бухгалтера Усть-Єнісейського Райриблоспотребсоюзу, і лише 13 вересня 1956 р. отримав змогу повернутися в Україну. Відтоді В. Ганцов постійно мешкав у рідному Чернігові на вулиці 1 Травня, № 151 [1, арк. 306–306 зв., 308, 314–315].

Після неодноразових звернень про зняття необґрунтованих звинувачень, 11 січня 1958 р. з В. Ганцова було їх знято за відсутністю складу злочину [1, арк. 323–326], окрім вироку у справі СБУ, та призначено невелику пенсію по старості. Повної реабілітації він так і не дочекався. Рішення із цього приводу Пленум Верховного Суду УРСР ухвалив тільки в серпні 1989 р. В останні роки життя В. Ганцов відновлює колишні наукові зв'язки, насамперед з Інститутом російської мови АН СРСР. Помер у 1979 р. в Чернігові.

Четвертий етап життєвого шляху В. Ганцова відзначений повною відмовою вченого не тільки від участі, а навіть у розмовах від обговорення української національної тематики. В. Ганцов зосереджується винятково на науковій праці і будь-яких розмов, які дозволили б встановити зміну його суспільно-політичних поглядів, у цей час не вдалося, що є досить перспективним напрямом для подальших досліджень теми.

Таким чином, в еволюції і становленні громадської позиції В. Ганцова можна виокремити чотири періоди: 1) 1906–1917 рр. присвячені переважно науковій та культурно-просвітницькій діяльності, яка заклала перші світоглядні переконання ученого; 2) 1917–1921 рр. – період вироблення політичних переконань, орієнтованих на підтримку державності України, розвиток української освіти і науки; 3) 1921–1929 рр. – участь у Братстві української державності, відмова від політичної діяльності, перехід до цілковито наукових досліджень і проєктів; 4) 1930–1974 рр. – тривале ув'язнення, повна відмова від будь-яких політичних розмов і тем, зосередження винятково на науковій діяльності. Надзвичайно перспективними є дослідження роботи В. Ганцова у Петербурзькій громаді, видавничій діяльності, участі в політичному і культурно-просвітницькому житті та Братстві української державності.

Список використаних джерел:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), спр. 67098 ФП (СБУ), т. 67 (Ганцов В.М.), 327 арк.
2. ГДА СБУ, спр. 67098 ФП (СБУ), т. 68 (Ганцов В.М.), 174 арк.
3. ГДА СБУ, спр. 67098 ФП (СБУ), т. 69 (Ганцов В.М.), (Література відібрана при обшуку в Ганцова В.М.).
4. Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929 / С.О. Єфремов. – К. : ЗАТ "Газета "Рада", 1997. – 848 с.
5. Железняк М.Г. Ганцов Всеволод Михайлович / М.Г. Железняк // Енциклопедія сучасної України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Т. 5. – С. 381.
6. Життєпис В.М. Ганцова // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. Кн. II–III (1920–1922) / за ред. В. Дем'янука. – К. : Друкарня ВУАН, 1923. – С. 126–127.
7. Полонська-Василенко Н. Спогади / Н. Полонська-Василенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2011. – 591 с.
8. Ткаченко В.В. Трагічна доля видатного мовознавця В.М. Ганцова (1892–1979) та його внесок у розвиток української філології / В.В. Ткаченко // Література та культура Полісся. – 2009. – Вип. 51. – С. 191–198.
9. Туркало К.Т. Тортурі (Автобіографія за большевицьких часів) / К.Т. Туркало. – К. ; Нью-Йорк : Наша батьківщина, 1963. – 203 с.
10. Шерех Ю. [Шевельов] Всеволод Ганцов. Олена Курило / Ю. Шерех. – Вінніпег : Накладом Українського народного дому в Торонто, 1954. – 78 с.

References

1. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU) [Branch State Archive of Security Service of Ukraine], sprava 67098 FP (SVU), tom 67 (Hantsov V.M.), 327 arkushiv.
2. HDA SBU, sprava 67098 FP (SVU), tom 68 (Hantsov V.M.), 174 arkushi.
3. HDA SBU, sprava 67098 FP (SVU), tom 69 (Hantsov V.M.), Literatura vidibrana pry obshuku u Hantsova V.M.

4. YEFREMOV, S.O. (1997) *Shchodennyky, 1923–1929* [Diaries, 1923–1929]. Kyiv: Hazeta Rada. [In Ukrainian]
5. ZHELEZNIYAK, M.H. (2006) Hantsov Vsevolod Mykhailovych. In: I.M. Dziuba et al., edr. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Vol. 5. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. P. 381. [In Ukrainian]
6. ANON (1923) Zhyttypys V.M. Hantsova [Biography of V.M. Hantsov]. In: V. Demianchuk, ed. *Zapysky istoriko-filolohichnoho viddilu VUAN*. Vol. 2–3 (1920–1922). Kyiv: Drukarnia VUAN. Pp. 126–127. [In Ukrainian]
7. POLONSKA-VASYLENKO, N. (2011) *Spohady* [Memories]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. [In Ukrainian]
8. TKACHENKO, V.V. (2009) *Trahichna dolia vydatnoho movoznavtsia V.M. Hantsova (1892–1979) ta yoho vnesok u rozvytok ukrainskoi filolohii*

[The Tragical Destiny of the Outstanding Linguist V.M. Hantsov (1892–1979) and His Contribution to the Development of Ukrainian Philology]. *Literatura ta kultura Polissia*. 51. Pp. 191–198. [In Ukrainian]

9. TURKALO, K.T. (1963) *Tortury (Avtobiographiia za bolshevytskyykh chasiv)* [Tortures. An Autobiography during Bolsheviks' Rule]. Kyiv – New York: Nasha batkivshchyna. [In Ukrainian]

10. SHEREKH, YU. (1954) *Vsevolod Hantsov. Olena Kurylo*. Winnipeg: Nakladom Ukrainskoho Narodnoho Domu v Toronto. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 29.08.18

L. Mohylnyi, Dr. habil. (History), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND POLITICAL VIEWS OF VSEVOLOD HANTSOV

At the end of the 19th and in the early 20th centuries the Ukrainian intelligentsia attached great significance to a personal contribution of everyone in the field of science and culture to the development of one's homeland. One of those who shared this opinion was Vsevolod Mykhailovych Hantsov. He worked at the Petersburg university until 1918, then, in February 1919, he moved to Kyiv and joined the Ukrainian Academy of Sciences and the Ukrainian Party of Socialist-Federalists, which was headed by S. Yefremov. Also, he supported the Ukrainian People's Republic in the struggle against the Bolsheviks.

In the Ukrainian and foreign historiography, the social and political views of Hantsov have received little attention. Therefore, in the current research, the evolution of V. Hantsov's views during the revolutionary events and the struggle for independence in 1917–1920's have been analyzed. His autonomous beliefs, which were formed under the influence of the Ukrainian community of St. Petersburg and his participation in the Ukrainian national movement, have been defined. The research has revealed that, like most participants in the Ukrainian national movement, Hantsov came to a firm belief that the formation of an independent state, which could finally solve the national, social, economic, scientific, and educational issues of the Ukrainian people, became an urgent need in his time. One of the ways of such self-affirmation was his scientific work in the field of linguistics. The little-known side of V. Hantsov's activities was his participation in the underground anti-Bolshevik associations, namely in the Brotherhood of Ukrainian Statehood (BUD) 1920–1924, which sought to restore the UPR (Ukrainian People's Republic). In the article, it has been revealed that the members of the BUD tried to become the focal point of the national movement on the territory of Kyiv region, condemned the Bolshevik policy of war communism, treated the NEP (New Economic Policy) and the policy of Ukrainization with a great deal of mistrust and caution. Taking into consideration the fact that so-called marginal representatives of the Ukrainian movement, including V. Hantsov, have been little explored so far, the research on the socio-political views of the figures of the Ukrainian national movement is extremely urgent in a modern scientific discourse.

Key words: Hantsov Vsevolod, Ukrainian Central Rada, Yefremov Sergiy, Brotherhood of Ukrainian State, linguistics.

УДК 94 (37):323.27 "03"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.138.12>

Д. Пуховець, канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОВСТАННЯ В АНТІОХІЇ У 387 РОЦІ ВІД РІЗДВА ХРИСТОВОГО

Досліджено повстання, що відбулося у 387 р. від Різдва Христового (далі – Р. Х.) в одному із чотирьох найбільших міст Римської імперії – Антіохії. Крізь призму бунту проаналізовано політичну ситуацію в містах імперії – взаємовідносини у трикутнику: імператорська влада – курія (міська еліта) – населення. Розглянуто основні джерела з історії заколоту – промови язичницького оратора Лібанія та християнського діяча Іоанна Златоуста. З'ясовано, з якою метою вони писали свої твори, на яких слухачів вони були розраховані, які факти про заколот автори хотіли подати правдиво, а які прагнули приховати. Акцент зроблено на причинах повстання та динаміці його розгортання. Особливо розглянуто питання наявності релігійного чинника серед причин бунту. Особливу увагу приділено питанню, які категорії населення взяли найактивнішу участь у заворушеннях, яка роль у подіях належала театральним класам. Досліджено ситуацію в Антіохії після придушення повстання, причини хаосу та безладдя в місті. Прослідковано процес налагодження взаємодії між центральним урядом імператора Феодосія I та міською елітою Антіохії. Визначено, які покарання отримали різні прошарки населення Антіохії відповідно до рішень імператора та його представників у Сирії.

Ключові слова: Римська імперія, Антіохія, повстання, Феодосій I, курія, театральні класери.

Пізньюантичне місто у другій половині IV ст. від Р. Х. перебувало у складному становищі. З одного боку, міське населення пратнуло збереження хоча б залишків старих античних полісних свобод. З іншого боку, це абсолютно не входило у плани центральної імператорської влади. Столична чиновницька аристократія розглядала органи міського самоврядування, передусім курію, лише як інструмент реалізації загальнодержавної політики, зокрема у сфері збирання податків. Водночас реальних важелів щодо відстоювання своїх прав у міст було небагато. В умовах натиску варварів сильна держава стала запорукою існування римської цивілізації як такої, тому сплановані агресивні дії проти центрального апарату загрожували містам ще більшими втратами. У міського населення в цьому контексті виникав своєрідний когнітивний дисонанс – між бажанням відстояти свої права у боротьбі із представниками імператора та розумінням, що цей процес навряд чи буде мирним і

може мати неконтрольовані наслідки для всієї державності. Як наслідок – низка міських повстань, що відбулися у великих містах Римської імперії у другій половині IV ст.: Антіохії у 387 р., Александрії у 389 р., Фессалоніках у 390 р. Повстання починалися як протест проти імператорської політики, але не об'єднували все населення під гаслами бунту і, врешті, були придушені. Тим не менш, їхнє дослідження є надзвичайно важливим у контексті вивчення міського життя та взаємодії міста та держави. У статті проаналізовано повстання в одному із чотирьох найбільших міст імперії – Антіохії, що відбулося в 387 р. від Р. Х. Серед поставлених дослідницьких завдань присутні такі: визначити причини бунту; встановити групи населення, що взяли в ньому участь; дослідити перебіг заколоту; проаналізувати взаємодію між міською елітою та центральним апаратом для пом'якшення наслідків повстання для населення Антіохії.